

ԵՐԵՎԱՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐՆ
ՈՒ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼՈՒՄ*

Մարդու վերարտադրությունը բարդ և երկարատև գործընթաց է, որը բաղկացած է երկու մասից՝ բնական-կենսաբանական (ֆիզիկական) և սոցիալականացման էտապներից, որի ընթացքում ապահովվում է անհատի՝ որպես որոշակի սոցիումի անմիջական անդամի ձևավորումը: Յուրաքանչյուր անձ անցնում է սոցիալականացման փուլով, քանի որ առանց դրա նա չի կարող գոյություն ունենալ որպես հասարակության կամ էթնոսի մաս: Սոցիալականացման գործընթացքում մարդը հասնում է ֆիզիկական և հոգեբանական զարգացման որոշակի մակարդակի, յուրացնում է տվյալ հասարակության մեջ գոյություն ունեցող կենսագործունեության այն ձևերը, որոնք հնարավորություն են տալիս նրան որոշակի տեղ գրավելու և ինքնուրույն գործելու սոցիումի կառույցում: Էթնիկ ինքնության ձևավորումը և սոցիալականացման արդյունք է. դա անմիջականորեն կախված է մարդու՝ սեփական մշակույթի (ազգային արժեքների, գործունեության ու վարքի, կյանքի նորմերի և այլն) յուրացման աստիճանից: ¹

Անհատի սոցիալականացման ընթացքում, ըստ էության, տեղի է ունենում մշակույթի տեղափոխում/շարժընթաց ժամանակի մեջ, այսինքն՝ իրականացվում է մշակութային արժեքների փոխանցում մի սերնդից մյուսին՝ այդպիսով, պահպանելով մշակութային ժառանգությունը: Ընդ որում, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում փոխանցվում է ոչ թե մշակույթի ընդհանրապես, այլ հենց տեղական, էթնիկ մշակույթը, որի արդյունքում սոցիալականացման գործընթացում տեղի է ունենում էթնոսի՝ որպես սոցիումալական մարտնչության վերարտադրությունը: ²

Սոցիալականացման գործընթացում առանձնացվում է երկու փուլ՝ առաջնային (մանկական) և երկրորդային (հասուն տարիքի): Առաջին փուլում երեխաները յուրացնում են մշակույթի ամենատարածված, կենսականորեն անհրաժեշտ տարրերը, տեղի է ունենում սոցիումալականային նախապատրաստում դեպի հասուն տարիքը: Այս ժամանակ սոցիալականացումն իրականացվում է ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ դաստիարակության եղանակով՝ սոցիալականացման յուրահաստակ ձևերի ու ինստիտուտների միջոցով, որոնք երեխաներին ապահովում էին իրենց առօրյա կյանքի համար անհրաժեշտ գիտելիքներով ու հմտություններով: Սոցիալականացման ավանդական ինստիտուտների (ընտանիք, հասակակիցների խումբ և համայնք) շնորհիվ դաստիարակության գործընթացը

* Հոդվածն իբրև գեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ Комарова Г., Этнография детства: междисциплинарные исследования, М. 2004.

² Кон И., Ребенок и общество, Учебное пособие, М. 2003.

կատարվում էր որոշակիորեն կազմակերպված ձևերով, որոնք կանոնակարգում էին դրա ընթացքն ու ապահովում սպասելի արդյունքները: Հիշյալ ինստիտուտներն ունեին բազմագործառույթ բնույթ, սակայն իրենց նշանակությամբ հավասարազոր չէին:

Պատմական տարբեր դարաշրջաններում և հասարակական զարգացման տարբեր փուլերում անհատի սոցիալականացման ամենակարևոր և գլխավոր ինստիտուտներից մեկը եղել ու մնում է ընտանիքը: Հենց նա է երեխայի համար ստեղծում կյանքի այն մոդելը, որտեղ նա հետագայում ներգրավվելու է: Ընտանիքի օգնությամբ է երեխան մուտք գործում հասարակություն. ընտանիքն է նրան տալիս անուն, ընդգրկում ազգակցական համակարգի մեջ, ծանոթացնում նրան հասարակական վարքի նորմերին և այլ մարդկանց հետ հաղորդակցման կանոններին: Այստեղ են երեխաները ձեռք բերում փոխհարաբերությունների առաջին հիմնությունները, յուրացնում առաջին սոցիալական դերերը (այդ թվում՝ սեռային դերերը, ձևավորում առնականության և կանացիության գծերը), գիտակցում առաջին նորմերն ու արժեքները: Որպես մակրոմիջավայրի տարր՝ ընտանիքը դառնում է մշակույթի մեջ երեխային ուղեկցորդը. կրոնական ավանդույթները, էթնիկական կարծրատիպերը և բարոյական արժեքները երեխաները յուրացնում են հիմնականում ընտանիքի միջոցով:³ Ընտանիքի ազդեցությունը երեխայի ձևավորման վրա որոշվում էր հետևյալ բանաձևով. ինչպիսին ընտանիքն է, այնպիսին էլ զավակն է: Այս դրույթը դրսևորվում էր սովորության իրավունքի բազմաթիվ նորմերում, հանդես գալիս որպես չափորոշիչ՝ ամուսնական զույգի ընտրության պարագայում: Դա արտացոլված է նաև ժողովրդական բանահյուսության մեջ, մասնավորապես հետևյալ ասացվածքներում. «Պտուղը ծառից հեռու չի ընկնի», «Տղեն որ հորն ու մորը չքաշե, գողունի կըլնի»:

Երեխայի կյանքի ուղին շատ դեպքերում կանխորոշված էր ընտանիքի ներքին կարգով, բնույթով, դրա անդամների դիրքով ու փոխհարաբերություններով: Ընդ որում, դրանց ազդեցությունը մարդու վրա մեծանում էր տարիների ընթացքում՝ արտահայտվելով անհատական որակներում:

Ալեքսանդրապոլի ավանդական ընտանիքի ներքին կարգը բնութագրվում էր նահապետականությամբ ու ավտորիտարությամբ:⁴ Այստեղ ընտանիքի ղեկավարը, անկախ դրա անդամների թվից, տան տարիքով մեծ տղամարդն էր, որին անվերապահորեն լսում ու ենթարկվում էին բոլորը: Նրա օգնականն ու խորհրդատուն կինն էր, որի վրա էին դրված տան ներքին խնդիրների կարգավորումն ու վերահսկողությունը: Մայրությունը կանանց գլխավոր գործառույթներից մեկն է: Մայրը բացառիկ դեր ուներ առաջնային սոցիալականացման գործում: Ժողովրդական մշակույթը կնոջ վրա էր դրել աշխարհայացքային, սոցիալական, մանկավարժական և հոգեբանական գործառույթների իրականացումը: Եթե հայրն ընտանե-

³ Комарова Г., *Этнография детства*, стр. 85.

⁴ Բազեյան Կ., Աղանյան Գ., *Ալեքսանդրապոլ. ազգագրական էսքիզներ (պատմագագրական ուսումնասիրություն)*, Երևան-Գյումրի 2014 թ., էջ 60-62:

կան կենցաղավարման ձևն էր որոշում՝ սահմանելով ընտանիքի դերը համայնքային միջավայրում, ապա մայրը հետևում էր այդ ձևի իրականացմանը:

Ներընտանեկան հարաբերությունները, որտեղ ամենակարևորը երկու սեռերի փոխհարաբերություններն էին ու ավագության կարգը, կառուցված էին փոխադարձ հարգանքի ու հնազանդության վրա: Կին-տղամարդ, ավագ-կրտսեր կապն ու հարաբերությունները, ինչպես նաև բարոյական նորմերի պահպանումը նահապետական ընտանիքում, խիստ կանոնակարգված էին և գտնվում էին տանտիկնոջ՝ մեծ մոր անմիջական իրավասության ներքո: Ընտանիքի ավանդական-նահապետական կենսաձևը երիտասարդ սերնդի համար ապագա վարքի մոդել էր և սեփական երեխաների դաստիարակության հիմք: Ընտանիքն իրենից ներկայացնում էր կայուն, բարոյապես առողջ և համախմբված մի ընդհանրություն, որի համար բնորոշ էին մշտապես գործող բազմաբնույթ կապերը. միասնական աշխատանքը, ժամանցը, մասնակցությունը ընտանեկան ծիսակարգում:⁵

Ժողովրդական դաստիարակության հիմնաքարային եղանակներից մեկը աշխատանքային դաստիարակությունն էր, որն իրականացվում էր դեռ մանուկ հասակում՝ երեխային կյանքի տարբեր ոլորտներ ներգրավելով. այդպես նրանք սովորում էին ոչ միայն լսելով ու դիտելով, այլև անմիջական մասնակցությամբ: Կյանքի համար անհրաժեշտ բոլոր հմտությունները, կարողություններն ու փորձը ժառանգաբար փոխանցվում էին հորից որդուն, մորից դստերը, մի ընտանիքից մյուսին: Այսպիսով, հենց ընտանիքում էր ձևավորվում անհատի առաջնային սոցիալական էությունը:

Սոցիալականացման գործընթացի բաղկացուցիչ մասն էր կազմում ավանդական դաստիարակությունը՝ որպես անհատի վրա նպատակաուղղված ազդեցություն գործող համակարգ: Ժողովրդական մանկավարժությունը ներթափանցում էր կյանքի բոլոր կողմերը. հավաստալիքները, տոներն ու ծեսերը, սովորույթները, բանավոր գեղարվեստական ստեղծագործությունը: Դաստիարակության ավանդույթներն արտահայտվում էին բնության նկատմամբ վերաբերմունքի, հյուրընկալության օրենքների, արհեստների, հագուստի ու գեղարվեստական հարդարման և կենցաղի այլ երևույթներում:

Առավել խիստ վերահսկողության ու սահմանափակումների էին ենթարկվում գործունեության այն ձևերն ու սոցիալական խմբերը, որոնց մշակույթը մեծ արժեք ու դեր էր վերագրում: Երեխաների կարգավիճակի բարձրացման հետ մեկտեղ մեծանում էին նաև նրանց վրա սոցիալական վերահսկողությունն ու նրանցից սպասվող պահանջումները:

Ալեքսանդրապոլում երեխաների դաստիարակությունն իրականացվել է փուլային ձևով՝ մանկիկային շրջան (0-4 տարեկան), մանկության (5-7 տարեկան) և պատանեկության (8-12 տարեկան) շրջան, ընդ որում, երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքում տարբերություն էր դրվում ոչ այնքան տարիքային, որքան սեռային պատկանելության առումով:

⁵ *Семья и семейный быт, Армяне, из серии «Народы и культуры», М. 2012, ст. 315.*

Հասարակական աշխարհայացքի համաձայն՝ տղան համարվում էր տան պուճը, իսկ աղջիկը՝ ուրիշի բաժին: Մրանով էր պայմանավորված այն, որ տղայի ծնունդն ընդունվում էր մեծ ուրախությամբ ու տոնակատարություններով, քան աղջկա ծնունդը, հատկապես, եթե ծնվողը առաջին աղջիկը չէր այդ ընտանիքում: Երեխաների միջև տարբեր վերաբերմունքը դրսևորվում էր արդեն իսկ հետծննդյան մի շաբթ ծեսերում, մասնավորապես պորտը կտրելու արարողության ժամանակ, երբ տղայի պորտալարը թաղում էին դրսում՝ որևէ լուսավոր տեղ, իսկ աղջկանը՝ տան կամ բակի մութ ու հեռավոր անկյունում, հավատալով, որ տղան մեծանալով լուսավոր ճանապարհ կընտրի ու կդառնա աչքի ընկնող մարդ, իսկ աղջիկը կլինի խոնարհ ու հեզ տանտիրուհի: Այդպիսով, կանխորոշվում ու ապահովվում էր նրանց հետագա կյանքի ուղին՝ հանրային ոլորտն ու առաջադիմությունը՝ տղաների, մասնավոր ու փակ ընտանեկան ոլորտը՝ աղջիկների համար:

Բոլոր դեպքերում մինչև 5 տարեկանը երեխաների միջև տարբերություն չէր դրվում այն աստիճան, որ տղաները դեռևս գտնվում էին մայրերի խնամքի տակ ու բաղնիք էին գնում կանանց հետ: Իրենց մանկական շրջանը՝ 5-7 տարեկան հասակը, երեխաներն անցկացնում էին միասին: Այս տարիքը կարելի է համարել այն սահմանը, որից այն կողմ էին մնում անհոգ մանկական զվարճանքներն ու խաղերը: Պատանեկության շրջանում արդեն սեռերի միջև տարբերություններ դրվում էին՝ կապված աշխատանքային դաստիարակության հետ, որը երեխաների սոցիալականացման կարևորագույն մասն է կազմում: Հայ ժողովրդի մեջ սեռերի միջև աշխատանքային բաժանման բնական անհրաժեշտությունն աստիճանաբար ձեռք է բերել մշակութային երևույթի արժեք՝ ներառելով դրա սոցիալական ու էթնիկական բոլոր կողմերը:⁶ Երեխաները աշխատանքային դաստիարակություն ստանում էին՝ կատարելով ծնողների հանձնարարությունները և օգնելով տնտեսության մեջ դեռ մանուկ հասակից: Քանի որ այլքսանդրապոլիներն զբաղվում էին ինչպես երկրագործական-անասնապահական տնտեսվարությամբ, այնպես էլ արհեստներով ու առևտրով, ուստի երեխաների դաստիարակությունն էլ սերտորեն կապված էր ծնողների առօրյա զբաղմունքների, գործնական կյանքի հետ: Գյուղացու որդին դառնում էր հողագործ, արհեստավորի որդին սովորում էր հոր մոտ և դառնում նրա արհեստի շարունակողը: Ալեքսանդրապոլում մեծ կարևորություն էր տրվում նաև երեխաների կրթությանը: Եթե ոչ բոլորն էին աղջիկներին դպրոց ուղարկում, ապա տղաներին ձգտում էին գոնե տարրական գրագիտություն սովորեցնել:

Աղջիկները հիմնականում օգնում էին իրենց մայրերին ընտանեկան, կենցաղային աշխատանքներում. սովորում էին տնային գործեր կատարել, կարել, գործել և այն բոլոր հմտությունները, որոնք նրանց պետք էին գալու ամուսնանալուց հետո: Այսպես է ներկայացվում այդ գործընթացն Ալեքսանդրապոլում. «Մայրը շատ մեծ պարտականություններ ուներ իր աղջկա շենք ու շնորհքի, նիստ ու կացի, լավ վարքի, օրինակելի հարս, մայր, տանտիկին լինելու համար: Դեռ փոք-

⁶ *Տե՛ս Արմյան, ժ. 316.*

րուց հետևում էր, որ աղջիկը թամբալ անգործ չէր, փոքր ժամանակից, ավելը ձեռքն էր տալիս դուռն ավլելու, ապա բակի-շվաքի հավաքելն ու մաքրելն էր հանձնարարում... Տան հոգալը (մաքրելը, հավաքելը) սովորեցնելուց հետո սովորեցնում է սեղան դնել... ուտելուց անմիջապես հետո հավաքել, լվանալ...:

Քանի աղջիկը փոքր է, սովորեցնում են թեշիկով (իլիկ) թել ուտրել: Երբ մի քիչ մեծանում է, սովորեցնում են բուրդ մանել, գգել, գուլպա, շալ և այլն գործել:

Մայրը սովորեցնում է կար անել, իհարկե շապիկ, վարտիք, երեխայի շորեր, որոնց համար առանձին վարպետություն չի պահանջվում: Սովորեցնում է լվացք անել, հարթուկել: Երբ աղջիկն արդեն 13-15 տարեկան է, նրան սովորեցնում են ձեռագործ անել կամ մայրը, կամ հարևանի ու բարեկամների աղջիկները: Աղջիկներին ուղարկում էին կարպետ գործողների մոտ սովորելու: ⁷

Ժողովրդական դաստիարակության մեջ մեծ էր նաև բանավոր-գեղարվեստական խոսքի, մասնավորապես բանահյուսության ասացվածքաբանական ժանրերի դերը:⁸ Այս առումով ուշադրության արժանի են առածներն ու ասացվածքները, որոնց միջոցով ժողովուրդը անխնա ձաղկել է հասարակական կյանքի բացասական երևույթները, չարն ու վատը և ուսուցանել բարին ու լավը: Առածները հատկապես իրենց բովանդակությամբ չափազանց բազմազան են, չկա կենսական որևէ երևույթ, որն իր անդրադարձը գտած չլինի դրանց մեջ: Դարերի ընթացքում առածներն ու ասացվածքները դառնում էին յուրահատուկ ավանդներ, որոնցով կյանքում առաջնորդվում էր մարդը: Ժողովրդի կարծիքով, դրանք գալիս են դարերի խորքից, ստուգված ու ճշտված են շատ սերունդների փորձով, ուստի չեն կարող սխալ լինել կամ չիրականանալ:

Դաստիարակության գործընթացում բանավոր խոսքի բոլոր ձևերը լայնորեն օգտագործվում էին ընտանիքի ավագների, մասնավորապես տատիկների ու պապիկների կողմից, ինչն արտահայտվում էր ալեքսանդրապոլյան «մեծանց խոսքը գետին չի ընկնի», «պապս խոսքն ունեն», «մամս կըսեր» և այլ դարձվածներում:

«Մեծանց խոսքի» չափազանց արժեքավոր նմուշներ են պահպանվել ձեռագիր արխիվներում, որոնք բնութագրում են ալեքսանդրապոլցիների աշխարհընկալումն ու արժեհամակարգը, ներկայացնում ապրելակերպի, գործունեության ու վարքի կանոններն ու նորմերը: Եթե տղամարդու համար դրանք արտաքին աշխարհի մեջ կողմնորոշվելու ու ճիշտ ապրելուն ուղղված խորհուրդներ են՝ տրված պապի կողմից թոռանը, ապա կնոջ դեպքում ընտանիքում նրա վարքն ու կենսակերպը սահմանող չափորոշիչներ են, որոնց պահպանումն ու դրանցով առաջնորդվելը ներդաշնակ ու բարեկեցիկ ընտանիքի ապահովման գրավականն էր համարվում, որ տրվում էր մեծ մոր/սկեստրի կամ տատի կողմից բոլոր կանանց ու աղջիկներին: Կարևորելով արդի ազգային մանկավարժության մեջ հայոց ավանդական արժեհամակարգի ու դրանում ամրագրված վարքի չափանիշների

⁷ Գյոլեցյան Հ., Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ, Լենինական), տետր N 1, 1976, ՀՀ ԳՍՍՀՄՍՄՍՄ, գործ 4/99, էջ 63-64:

⁸ Цаллагова З., Этнопедагогический потенциал северокавказских пословичных назиданий, Этнологическое обозрение, М. 2012, N 2, с. 126-136.

ներառումն ու կիրառումը երեխաների դաստիարակության գործում՝ մի փոքր ընդգրկուն ենք ներկայացնում ակադեմիկոսական խրատները՝ արխիվային նյութերի հիման վրա:

Այսպես է նկարագրում այդ գործընթացը Հեղինե Գյուլեցյանը. «Մամը նստում էր թախտին, կամ ձմռանը քուրսու վերևի կողմում, երեխաներին հավաքում շուրջը, հեքիաթներ պատմում, խրատներ տալիս, թե ինչպես պետք է վարվեն մեծերի ու փոքրերի հետ:

- Օդո՛ւլ, դու օր վենձին (տարիքավորին, մեծին) յանկաճ էնիս (ականջ անես, լսես), ինոր խրատնիրն յանկճիտ օղ էնիս, ինոր պատիվը պահիս, ինոր օշնանքը քեզի յամեն չարե ու փորձութենե կփրկի, յաջողությունը գլխեդ անպակաս կեղնի, չորն էրթաս՝ կանանչ կբուսնի ոտքիդ տակը, ֆող (հող) բռնիս, օսկի կդառնա:

- Օդո՛ւլ, մարդու յաչքը կուշտ պտի ըլլի, յաչքածակութիւնը (ագահությունը) ցեցի պես մարդու ջանը կքրքրի, դինջութին չի տա, սադա (անընդհատ) յաչքը իտր-ինոր (սրա-նրա) ունեցածի վրա է, ինքն ինչքան ունենա, էլի գուզե, իդր հմար էլ յաչքը չի լիանա, ինքն իրան կտանջի:

- Օդո՛ւլ, ուրիշի ունեցածի վրա յաչք մի՛ դնե, քու թներուդ յուսդ (հույսդ) դիր, սրտանց կպի գործի, էնպես օր դու գործին ուտիս, գործը քեզի չուտի, դու գործի հախեն գաս, գործը քու հախեդ չգա: Յաչքդ հարամի վրա չեղնի, հարամը գերան էղնի, կկոտրի, հըմը հալալը մագ էղնի, չի կտրի: Կտեսնիս, հաջի աղային (պապին), իրան ճակտի հալալ քրտինքով տղաքը պահից, վենձցրից (մեծացրեց), բիթունին կարգից (ամուսնացրեց), սնավորից, բիթունն ալ նամուսով, թասիբով, դայրաթով աշխատող ին, դամաթը գլխներես կթափի, ասնըֆի (արհեստակիցների) մեջ պատիվ ունին, ուրիշները միշտ օրինակ կբերին, թե ինչըդ նամուսով, դայրաթով իրար հետ սիրով տուն ինք: Ախր ինքն անունով ուստա էր, յամեն ինչը տեղը տեղին գիտի, միշտ էլ կըսի լավ աշիք (նայեք), շնորիս ձեռքես սունիք, օր ընձեն յետն մնա իւեր գա, թե չէ օր գնացի, էս ձեռներս էլ ֆողի տակ պտի մնան էլ ամ ինչ օգուտ, չունքի մարդ ըսածդ քանի հոգին բերանն է, պտի ուրիշին օգնե, լավութեն էնե, սորվեցնե: Թե օր էդպես չէ, ըսել է (ուրեմն) մարդ չէ»⁹

«Ահա թե ինչ է սովորեցնում գյումրեցի տարիքավոր կինն իրենից ջահել հարսներին, աղջիկներին, որը ժամանակին իրեն են սովորեցրել իրենից տարիքավորները և պահանջում սրբությամբ կատարել և հաղորդել իրենց հաջորդներին:

Կնիկը պտի դոչաղ էղնի (աշխատասեր, արագաշարժ), հունարով, յամեն բան սորվող, էնող-դնող, մանել, գզել, կար ու կարկըտան, կար ու ձև, ձեռագործ, էփել, թափել գիտենա, թամբութենը, տոպելութենը (ծույլ դանդաղաշարժ) թե՛ իրա, թե՛ մարդու տունը կքանդե:

Կնիկը պտի խոսքի ետն ու առաջը յիմացող էղնի, բերանն էկած խոսքը չըսե, լավըմ չափե ձևե, նոր խոսի, փորեն դուս էկող խոսքը քյառթերուն քցե, մնացածը ծանդր ու թեթն էնե, նոր դուս հանե: Կնիկը լղլղի, խաբարբզան, խաբար տանող ու բերող, ուրիշներին իրար քցող (գժտեցնող) պտի չեղնի, թե չէ էդ ուրիշ-

⁹ Գյուլեցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 54-55:

ներն էլի իրար հետ լավ կեղնին, ինքը սներես կմնա: Կնիկն իրանց տան սրոր (գաղտնիքը) ուրիշին չպտի ըսե, թե չէ բերան-բերան, հագար բերան, իրանց չունենալն էլ ուրիշին չպտի ըսե, ինքը ցամաք հացով պտի յուր էրթա, հըմը տուն գալողին լավ պատվե, էնպես էնե, օր դսեն (դրսից) էկողն յիմանա (գիտենա), թե իրան մե ձեռը եղի մեջն է, մեկելը՝ մեղրի:

Ինչքան էլ մարդդ նեղեցնե, որ տղամարդն է սուրբ, ճղճղոց չքցես, քանի կրնաս խաթրով, համոզելով խելքի բեր, թե չէ ձեն ու ձուկ քցելով համ մարդուդ դիա (ավելի) կկատղեցնես, համ էլ ուրիշին վրեղ կխնդցնես: Ինչ օր դարդ, հերս (գայրույթ) ունիս, նես քցե, չայրեղ մի՛ կախե, միշտ էրեսդ խնդում պահե, վերջը հաստատ լավ կեղնիք ու կխնդաս, բախտավոր կեղնիս:

Երեխանց, յա մե հասարակ բանիմ հըմար դրկըցներուդ հետ կոիվ չէնես, ձեն ու ձուկդ փորդ պահե: Սուտ չխոսիս, լոպպագութեն չէնես, դեմինդ էջ չէ, կհասկնա, թե երեսիդ բան չըսե, ետնեղ վրեղ կխնդաս: Երեխանցդ չծեծես, չանիծես, չքրֆես (չհայհոյես), չարութեն են էրե, լավ բան չեն էրե, խելոք, հանգիստ հասկցրու իրանց սխալը, խաթրով հասկցնելով դիա թեզ (շուտ) խելքի կբերես: Երեխանցդ տեղի, անտեղի ահ չտաս, թե չէ վախենալներուն քեզի կխափեն, սուտ կխոսին, եփ (երբ) օր վենձնան, էլ քեզի բանի տեղ չեն դնե: Քանի կրնաս, անուշ վարվի հետները, խաթրները մի՛ կոտրե, օր իրանք քեզի հա՛մ սիրեն, հա՛մ էլ պատիվդ պահեն:»¹⁰

Տղաներին ուղղված խրատները ներկայացնում ենք ըստ Ն. Նիկողոսյանի հուշերի. «Վորդի ջան. աշխարհքը չարությունով լիքն է, բայց մարդը թե մտքի մեջ մի բարի նպատակ դնի և ուղիղ նպատակին ձգտի, միշտ կհաղթե չարությանը: Ճշմարիտ խոսողը, ուրիշի ցավը քաշողը, խիղճ ու գութ ունեցողը, բարիք անողը և յերախտիք ճանաչողը ամեն փորձանքներից ու պատահարներից վողջ առողջ կարծնի ու նպատակին կհասնի:

Ծնողների պատիվը չճանաչողը պոռնկորդի յե: Ազգի պատիվը չպահողը ծնողի պատիվն էլ չի պահի, քանի որ ծնողների ծնողը ազգն է: Յերբ վոր մեծանաս, քու պատիվդ պահիր, վոր ազգիդ պատիվը վար չընկնի:

Արժանավոր մարդու արժանիքը չիմացողը արժանիք չի ունենա: Ուժից ընկածին արհամարհողը նամարդ (տամարդի) յե: Նամարդի հետ բարեկամություն մի՛ անի, խեր չես տեսնի: Կեղծավորին մի՛ հավատա: Կեղծավորի խոսքը փալուտ փայտի կրակ է, շուտ կհանգչի: Կեղծավոր ու նամարդ մարդու հետ բարեկամություն անելիս զգուշությունը ձեռքիցդ մի՛ թողնի, նա գլխիդ օյին կխաղա:

Ամեն մարդու խաբեբա համարողը խաբեբա կլինի: Ազնիվ մարդն ամեն մարդու ազնիվ համարելով՝ շուտ կխաբվի:

Խելոք ու աշխարհ տեսած մարդուն խելք մի՛ սորվեցնի, փորձված մարդու խրատները լսի՛ր: Ամեն բան գիտեմ ասողի խելքը պակաս կլինի, վոր չափ էլ վոր մարդ բան իմանա, խելաոից, յերեխայից էլ բան կսովրի: Խելացի մարդն իրան չի

¹⁰ Գյուլեցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 56-58:

գովի, իր խելքը հրապարակ կհանե: Շնորհք ունեցող մարդը չի ասի, թե սուրբ Կարապետ եմ գնացել. թե իրան շնորք չէ տված, ս. Կարապետն ինչ անե:

Շնորհքով մարդն ուրիշին էլ շնորհք կտվրեցնե: Հյունար ունեցող մարդը նստած տեղը չի ասիլ ջարդեմ, կփշրեմ. հյունարը հրապարակում ցույց կտա: Աղա մարդն իրան չի ասի, թե աղազաղե յեմ, նա իր աղայությունը գործում ցույց կտա: Իշուց նմույզ չի դառնա, բռշից՝ փաշա, գյաղայից՝ աղա: Մեծ մարդը խոնարհ կլինի:

Բարիք չանողը բարիք չի տեսնի: Լավությունը ծածուկ արա, մարդկանց մի՛ հայտնի: Յեթե մեկին լավություն կանես, վրան միննաթ մի՛ գա:

Խելք մարդը յեթե կրթություն չունի՝ կես մարդ է: Ուսում առած մարդը յեթե կրթություն չունի՝ կես մարդ է: Ուսումն առանց կրթության նման է անալի կերակրին. վորչափ էլ լավ կերակուր լինի, ուտողը համ չի առնի, բայց կերակրին աղ կարելի յե անել, իսկ անկիրթ ուսումնականը կմնա անհամ: Լավ ոջախի վորդին կրթված կլինի»¹¹:

Ընտանիքը, իր ողջ կարևորությամբ հանդերձ, երեխայի սոցիալականացման գործընթացում միակը չէ: Որպես ինքնազարգացման և փոխադարձ դաստիարակության գործոն՝ շատ մեծ ազդեցություն ունեն նաև հասակակիցների խումբն իր յուրահատուկ հարաբերություններով ու մշակույթով: Այն առաջին հերթին բավարարում էր երեխաների՝ մեծերի վերահսկողությունից դուրս, ազատ հարաբերություններ հաստատելու պահանջը. փոխադարձ հետաքրքրությունները, շրջապատող աշխարհն ու միմյանց ճանաչելու միասնական ջանքերը բացառիկ կարևոր նշանակություն ունենին: Ընտանիքից դուրս նույնպես պայմաններ էին ստեղծվում անհատի ձևավորման համար և դրանում կարևոր դաստիարակչական դեր էին խաղում տարբեր տարիքային խմբերը, որտեղ, խաղի միջոցով երեխաները յուրացնում էին մեծահասակների տնտեսական գործունեության եղանակները, զարգացնում մտավոր և ֆիզիկական ունակությունները, ձեռք բերում կամային հատկանիշներ և յուրացնում հասարակական վարքի նորմերը:

ВИДЫ И СПОСОБЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ В АЛЕКСАНДРОПОЛЕ

___ Резюме ___

___ К. Базеян ___

Статья посвящена некоторым способам и видам народного воспитания как составной части соционормативной культуры. На основе впервые введенных в оборот письменных архивных источников представлены этапы социализации детей, виды и способы воспитания, применяемые при этом методы. В статье особо обсуждаются функции и роль семьи как одного из важнейших институтов этого процесса.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Բազեյան Կարինե Ռազմիկի - պ.գ.թ, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Պատմամշակութային արժեքների պահպանման և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն, E-mail: bazeyan60@mail.ru

¹¹ Նիկողոսյան Ն., Լենինական, Պապիս խրատները, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ԲԲԱ, ԲԲ II, էջ 7461-7469: